

Summary

The influence of certain enemy factors – the German invaders, polish, soviet partisans – on the functioning of rebellious rear is being determinated in the article. The range of changes of its quantity and quality indices: the region of extension, society spirits, the ability of population for pecuniary and financial help to the URA is being analysed.

Л.М. Швець

СТАНОВИЩЕ УПОВНОВАЖЕНИХ РАДИ У СПРАВАХ РУСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В АПАРАТАХ ОБЛВИКОНКОМІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 50-х рр. XX ст.

На сьогодні, в умовах реальної свободи віросповідання і діяльності церков, в Україні склалася нестабільна релігійна ситуація. Це частково зумовлено наявністю на теренах держави відразу декількох православних церков, кожна з яких претендує на роль провідної, національної. За таких обставин вагомого значення набуває релігійна політика державних органів та органів місцевого самоврядування. Важливо, щоб вона сприяла налагодженню тісного діалогу між православними конфесіями, а не загострювала вже існуючі антагонізми. Для проведення виваженої релігійної політики українська держава повинна враховувати досвід і помилки минулого.

У контексті зазначеної проблеми значну увагу науковців останнім часом привертає політика радянської держави щодо релігійних організацій. Особливий інтерес викликає здійснення партійного курсу на місцях, оскільки вивчення діяльності низових ланок радянської влади щодо втілення рішень центральних партійних і вищих радянських установ СРСР і УРСР дає нам найбільш повне уявлення про політику влади стосовно церкви.

Дослідження державно-церковних відносин здійснювалося І. Біласом, В. Бубнюком, В. Милусем, В. Пащенко, Д. Поспеловським, В. Рожком, М. Шкаровським та іншими дослідниками. Однак питання діяльності обласних чиновників Ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР (Ради СРПЦ) висвітлювалися лише частково, у контексті вивчення антирелігійної політики радянської влади. Сам же інститут уповноважених Ради СРПЦ не був самостійним предметом всебічного дослідження. На сьогодні не існує праць, які були б повністю присвячені висвітленню роботи апарату Ради СРПЦ на місцях. Тому ми маємо підстави зробити спробу дослідити функціонування апарату обласних уповноважених Ради СРПЦ.

Інститут уповноважених Ради СРПЦ при обласних виконавчих комітетах трудящих був тим органом, який безпосередньо займався втіленням і координуванням антирелігійної роботи на місцях. З огляду на це, особливий інтерес становить з'ясування статусу та значення інституту уповноважених Ради СРПЦ при облвиконкомах, його взаємини з місцевим партійним і радянським керівництвом, рівень матеріального забезпечення, якість кадрового складу, визначення причин і закономірностей формування особливого статусу уповноважених.

Як відомо, у повоєнний період політику радянської держави стосовно зареєстрованих релігійних об'єднань здійснювали спеціальні урядові органи – Рада СРПЦ і Рада у справах релігійних культів (Рада СРК) при Раді Народних Комісарів СРСР (з 1946 р. – при Раді Міністрів СРСР).

Юридично Рада СРПЦ була створена Постановою Ради Народних Комісарів (РНК) СРСР від 14 вересня 1943 р. № 993. Постановою РНК СРСР від 7 жовтня 1943 р. № 1095 було затверджено Положення про Раду СРПЦ, яке формально передбачало здійснення нею нагляду за дотриманням органами влади законодавства про свободу віросповідання [1.-С.153].

Центральне керівництво Ради СРПЦ було зосереджено в Москві. У союзних республіках при місцевих урядах та обласних виконавчих комітетах діяли уповноважені Ради.

Основні завдання, що були поставлені перед Радою СРПЦ, полягали у здійсненні зв'язку між РНК СРСР і церковними організаціями з питань, що вимагають розгляду уряду, а також у контролі за правильним застосуванням законодавства про релігійні культи [2.-С.103].

Базою для створення цього органу став 4-й відділ III управління з боротьби з церковно-сектантською контрреволюцією Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР [3.-С.293], який очолював полковник, а з 1945 р. генерал-майор Г. Карпов. Він же й очолив новостворену Раду СРПЦ.

Уповноваженим Ради СРПЦ при РНК УРСР спочатку був П. Ходченко, а з 1952 р. його замінив Г. Корчовий [4.-С.307].

Особливості створення Ради СРПЦ визначали і якість кадрового складу її уповноважених. Оскільки працівники апарату Ради СРПЦ призначалися, як правило, із числа співробітників органів держбезпеки, це зумовлювало відповідну профільну спрямованість цього органу.

Однак з кінця 1940-х років ситуація серед уповноважених починає змінюватись у напрямку заміни кадрів, що вийшли зі складу офіцерів держбезпеки, на працівників радянських, партійних і господарських організацій. Рівень підготовки останніх часто не відповідав тим вимогам, які ставилися перед ними.

На середину 1950-х років кадровий склад уповноважених на місцях в УРСР значною мірою був літнього віку. З 25 обласних уповноважених лише один був до 40 років, вік ще трьох був у межах 40-50, а більшість були старшими за 50 років. Так 14 мали 50-60, шестеро – 60-70, один – більше 70 років [5.-Оп.3.-Спр.181.-Арк.45].

Бажав кращого й освітній рівень підготовки обласних функціонерів Ради СРПЦ. Так з 26 уповноважених вищу освіту мали 7 осіб, середню – 14, незакінчену середню – 5 (у Запорізькій, Сталінській, Станіславській, Одеській та Сумській областях) [6.-Арк.43]. Характеризуючи персональний склад апарату Ради СРПЦ в областях, республіканський уповноважений атестував своїх підлеглих як осіб, які в основній масі мають низький політичний рівень, не можуть аналізувати ситуацію на місцях. Моральний стан багатьох із них визначав як незадовільний. Дорікав їм за те, що вони не вважали за потрібне писати до Києва чи Москви “всю правду”, боялися можливих негативних наслідків для себе. Обласне керівництво часто не хотіло бачити темних фарб, було незадоволене тим, що факти з інформацій уповноважених нерідко використовувалися представниками центральних органів влади для критики обласних керівників [5.-Оп.3.-Спр.222.-Арк.39].

На докори республіканського уповноваженого Ради СРПЦ своїм колегам в областях, що вони не володіють інформацією про дійсну релігійну ситуацію в регіоні, можна було почути: “Я знаю більше ніж пишу, але писати всю правду боюся, начальство нарікає, навіщо підвів, навіщо дав привід для критики з центру”. Так, зокрема, пояснювали якість надісланої інформації уповноважені Ради СРПЦ у Кримській області А. Гуськов та у Рівненській – П. Демченко [6.-Арк.51].

З огляду на це функціонери Ради СРПЦ у своїх звітах часто подавали інформацію на догоду обласному керівництву. Бажаючи показати успіхи області в скороченні церковної мережі, вдавалися до замовчування окремих подій у житті парафій, постійно вказували на зменшення релігійності серед населення. Інколи виникала парадоксальна ситуація, коли уповноважений повідомляв про зменшення релігійності в тому чи іншому населеному пункті й тут таки вказував на збільшення в ньому кількості виконаних треб і збільшення прибутків церкви [6.-Арк.48].

Низький професіоналізм значної кількості уповноважених Ради СРПЦ в областях, постійний тиск керівництва зумовлювали низьку якість матеріалів. Намагання представника Ради СРПЦ в УРСР покращити кадровий склад уповноважених на місцях не давали результатів. Облвиконкоми часто нехтували пропозиціями республіканського уповноваженого щодо заміни осіб, які, на його думку, не відповідали своїй посаді, затягували цей процес. Така ситуація мала місце у Закарпатській області. Уповноваженого А. Шерстюка республіканський представник Ради СРПЦ характеризував як людину відсталу, безініціативну, малописьменну. Г. Корчовий вимагав від обласного керівництва замінити його особою, яка б більш повно відповідала поставленим вимогам. Однак незважаючи на досягнуту домовленість з обкомом про його заміну, справа всіляко затягувалася [5.-Оп.3.-Спр.222.-Арк.39].

Облвиконкоми, вирішуючи питання про призначення чи звільнення обласних чиновників Ради СРПЦ, керувалися передусім не рекомендаціями республіканського уповноваженого, а якимись власними мотивами. Часто на ці посади призначалися випадкові люди, які не мали ніякої уяви про ту роботу, що їм необхідно було виконувати. В основному це були особи передпенсійного віку і пенсіонери, які йшли на ці посади для заробітку додаткових грошей [6.-Арк.49]. Так Одеський облвиконком призначив уповноваженим пенсіонера Фіогена, який не мав освіти, був малописьменним, погано чув, ще й збирався, як він сам говорив, “укрупнювати церкви по типу колгоспів”. На заперечення республіканського уповноваженого щодо призначення Фіогена, голова облвиконкому відповів: “Нам не потрібен працівник, який говорить “будь ласка”. Фіоген найбільш прийнятна кандидатура” [5.-Оп.3.-Спр.222.-Арк.39]. У результаті такої політики облвиконкомів до кадрового складу уповноважених Ради СРПЦ значною мірою входили люди похилого віку. Вони мали слабе здоров’я і не могли здійснювати систематичні виїзди до районів, а відтак й оперативно інформувати своє керівництво про процеси в церковному житті області [5.-Оп.3.-Спр.238.-Арк.19].

Г. Корчовий, повідомляючи про роботу обласних уповноважених вищим республіканським органам влади, зазначав, що їхня інформація носить випадковий і поверховий характер, часто не

відповідає вимогам Ради СРПЦ і республіканського уповноваженого. Щоб покращити якість матеріалів із місць про церковне життя, пропонував, щоб “первинні партійні організації, комсомол, профспілки, сільські агітатори, крім атеїстичної роботи, ще й інформували партійні та радянські органи про стан церковного життя” [5.-Оп.3.-Спр.238.-Арк.22].

Незважаючи на низький освітній та професійний рівень, уповноважені Ради СРПЦ в областях мали широкі права щодо вирішення питань церковного життя. Єпископи православної церкви були цілком залежні від обласних уповноважених, які не тільки виконували вказівки головного управління й були наглядачами над церковним життям, але вирішували справи переведення єпископів і священників до інших приходів та єпархій [5.-Оп.3.-Спр.222.-Арк.7].

Проте чиновники Ради СРПЦ були всемогутніми тільки стосовно православної церкви. У системі радянської ієрархії вони виступали такими ж “гвинтиками”, як і сотні тисяч інших номенклатурних працівників. В апаратах облвиконкомів уповноважені вважалися другорядними службовцями. Їхньою думкою нерідко нехтували секретарі партійних комітетів і голови виконкомів різних рівнів [8.-С.256].

Уповноважений Ради СРПЦ, зіткнувшись з неправомірними діями місцевих органів влади щодо релігійних громад, часто виявлявся безпорадним. Так уповноважений Ради СРПЦ при Полтавському облвиконкомі І. Соляник у своєму звіті за друге півріччя 1954 р. писав: “Мої роз’яснення районному керівництву не мали ніякої дії. Більше того, секретар райкому компартії України Штельман заявив, що поки він буде секретарем, не дозволить ремонтувати приміщення молитовного будинку в с. Устивиці. Про це було повідомлено голові облвиконкому і секретареві обкому – результатів ніяких” [9.-Спр.196.-Арк.25-26].

У другому півріччі 1955 р. той же І. Соляник інформував Рад СРПЦ, що він кілька разів доповідав керівництву області про неправильну позицію керівників Хорольського району в питанні звільнення притворів церкви с. Новачиха від зерна. Хоча керівництво області на словах начебто і не заперечувало неправомірності дій місцевих чиновників, проте ніяких заходів не вживало [9.-Спр.205.-Арк.28].

Ігнорування думок і рекомендацій уповноважених Ради СРПЦ не було єдиним виявом зневаги до них з боку районного й обласного керівництва. Нерідко траплялись випадки, коли місцеві керівники дозволяли собі брутально розмовляти з уповноваженими, ображати їх, вважаючи їхню роль в апараті облвиконкому незначною, а посади – не гідними комуністів. Часто уповноважені зазнавали переслідувань з боку представників місцевої влади лише за те, що вони сумлінно виконували вказівки Ради СРПЦ і свої обов’язки.

Яскравим свідченням такої поведінки з боку місцевих можновладців може бути реакція на виконання уповноваженим І. Соляником рішення Ради СРПЦ від 18 червня 1955 р. за № 1444 “видати громаді с. Лазірки дозвіл на капітальний ремонт молитовного будинку і повідомити райвиконкомові, щоб не перешкоджав”. Довідавшись про це, секретар Лазірківського райкому КПУ І. Капустян зателефонував уповноваженому і заявив: “Ти чого дотепер сидиш в облвиконкомі, тобі давно треба бути в церкві? Як тобі не соромно, будучи членом партії, захищати придуркуватого попа і церкву? Я б на цій роботі й одного дня не працював, так ти ні до чого нездатний, тільки з попами возитися”. На пропозицію уповноваженого обговорити поведінку І. Капустяна на бюро обкому партійне керівництво області ніяким чином не прореагувало [9.-Спр.205.-Арк.29].

Республіканський уповноважений констатував, що ставлення до його підлеглих в областях презирливе. У деяких областях працівники обкомів й облвиконкомів висловлювали думку, що “уповноважений зрісся з церковниками, діє на користь попом, й не може претендувати на те, щоб увійти до номенклатури обкому” [5.-Оп.3.-Спр.238.-Арк.20].

Керівництво й координація з боку облвиконкомів уповноважених не забезпечувалася. Координація їхньої роботи була покладена на другорядних осіб. Так у Запорізькій, Житомирській, Чернівецькій та Хмельницькій областях Української РСР справами уповноважених займалися секретарі облвиконкому, в інших – один із заступників голови [6.-Арк.50].

Оцінка роботи уповноважених Ради СРПЦ як незначної з боку керівництва області набувала прояву у створенні гірших умов праці, порівняно з іншими співробітниками облвиконкому. Існували встановлені обласними виконавчими комітетами ліміти на їхні відрядження й телефонні розмови [5.-Оп.3.-Спр.222.-Арк.45].

У другорядні ж відрядження найчастіше відправляли саме їх. Так уповноважений при Полтавському облвиконкомі повідомляв свого республіканського керівника Г. Корчового, що “згідно з рішенням бюро обкому партії з 1 червня 1954 р. він повинен виїхати в одну з МТС області для надання допомоги в закінченні посіву ярих культур”. Можна тільки здогадуватись, яку вагому допомогу надав сільському господарству цей чиновник. Разом із тим за 5 місяців 1954 р. він був у відрядженнях, які безпосередньо не стосувалися його посадових обов’язків, 6 разів, на що пішло

більше 85 днів [5.-Оп.1.-Спр.118.-Арк.272]. Уповноважений при Сумському облвиконкомі С. Гріненко у своєму звіті за друге півріччя 1954 р. повідомляв, що був у відрядженнях за дорученнями обласного керівництва, які прямо не стосувалися його службових повноважень, 40 днів [5.-Оп.3.-Спр.149.-Арк.229]. Уповноважений Ради СРПЦ при Станіславському облвиконкомі П. Бибик пробув у відрядженнях у другому півріччі цього ж року 37 днів і 15 – за завданням обкому [5.-Оп.3.-Спр.149.-Арк.197]. Зрозуміло, що такі відрядження не сприяли покращенню якості роботи уповноважених.

Постійні звернення уповноваженого Ради СРПЦ по УРСР Г. Корчового до ЦК КПУ, до голів облвиконкомів і секретарів обкомів партії щодо зменшення кількості відряджень, що поліпшило б виконання основних обов'язків, не мали очікуваного результату [8.-С.256].

Часто уповноважений для того, щоб здійснити виїзд до району, змушений був добиратися власним транспортом, автобусом, а інколи й пішки, оскільки йому автомобілі з парку облвиконкому зазвичай не надавалися. Час від часу обласні уповноважені зверталися з проханням до Ради СРПЦ та її республіканського представника виділити автомобіль, але їхні прохання залишалися без уваги [5.-Оп.3.-Спр.150.-Арк.13].

Ставлення обласного керівництва до апарату уповноважених Ради СРПЦ як другорядного інституту влади зумовлювало те, що саме цей апарат був резервом для скорочення штатів в облвиконкомах. Часто це робилося навіть без попереднього повідомлення уповноваженого про звільнення працівників його апарату.

Показовою є ситуація, що склалася в середині 1950-х років. Тоді в облвиконкомах за наказом із центру проводилося скорочення кадрів. Відбувалося воно, перш за все, за рахунок штатів уповноважених Ради СРПЦ. Це робилося з порушенням чинного на той час положення, згідно з яким уповноважений і його апарат були штатними одиницями Ради СРПЦ на місцях, рішення про скорочення яких повинно було прийматися безпосередньо Радою СРПЦ. Однак це не зупиняло облвиконкоми. Так Рівненський обласний виконавчий комітет трудящих із 3 січня 1954 р. скоротив штатну одиницю секретаря-друкарки обласного уповноваженого Ради СРПЦ і повідомив про це Міністерство фінансів УРСР. Уповноваженого ж поінформувати забули. Він дізнався про це тільки 22 січня [5.-Оп.1.-Спр.119.-Арк.21].

Харківський уповноважений Ради СРПЦ К. Снежко повідомляв Г. Корчовому, що “у порядку скорочення штатів в облвиконкомі з 3 лютого 1954 р. скорочена посада секретаря-друкарки”, про що йому повідомили тільки напередодні [5.-Оп.1.-Спр.120.-Арк.275].

Станіславська облрада пішла ще далі, звільнивши секретаря-друкарку, яка працювала при уповноважених Ради СРПЦ і Ради СРК. На протести уповноважених ніякої реакції з боку керівних посадовців обласного виконавчого комітету не було [5.-Оп.1.-Спр.119.-Арк.352].

Зневага до уповноважених Ради СРПЦ серед номенклатурних працівників поглиблювалася розміром їхнього матеріального забезпечення, посадовими окладами. Ще з 1940-х років гідність уповноважених принижували, дискримінуючи їх в оплаті праці порівняно з іншими партійними й радянськими працівниками. Їх не включили до категорії відповідальних працівників, яким згідно з постановою Ради Міністрів СРСР № 275 від 10 лютого 1948 р. видали додаткове грошове забезпечення [8.-С.257]. Оклади уповноважених Ради СРПЦ в областях у другій половині 1950-х років відповідали лише третині заробітної плати завідувача організаційного відділу з набору робочої сили при облвиконкомі [5.-Оп.3.-Спр.222.-Арк.14].

Представники Ради СРПЦ на місцях були позбавлені персональних ставок (їх передали іншим працівникам облвиконкому), хоч майже всі завідувачі відділів облвиконкомів ними користувалися [6.-Арк.50].

Зрозуміло, таке ставлення викликало занепокоєння у республіканського уповноваженого. Він неодноразово звертався з приводу вищезазначених фактів дискримінації його підлеглих не тільки до Ради СРПЦ, а й до вищих радянських і партійних республіканських органів. Однак реальної зміни у ставленні до уповноважених Ради СРПЦ з боку обласного керівництва цього часу не було.

Таким чином, уповноважені Ради СРПЦ при обласних виконавчих комітетах у другій половині 1950-х років займали другорядне місце. Це, на нашу думку, було зумовлено дріб'язковістю їхньої роботи в очах обласних радянських і партійних функціонерів. Про це свідчить вік уповноважених, матеріальне забезпечення, порівняно з іншими працівниками облвиконкому, ігнорування їхніх запитів при виділенні автотранспорту, телефонного зв'язку, використання їх при виконанні другорядних доручень, ставлення до них з боку партійної та радянської номенклатури як до осіб, що сприяють консервуванню релігійних пережитків у державі.

У зневажливому ставленні до уповноважених Ради СРПЦ простежується тенденція такого ж презирливого ставлення органів партійно-державної влади до церкви, а через останню до духовних запитів і потреб мільйонів простих людей.

Джерела та література

1. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження. – Хмельницький, 2000.
2. Куроедов В. Религия и церковь в Советском государстве. – М., 1981.
3. Цыпин В., протоиерей. История Русской церкви: 1917–1997. – М., 1997.
4. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К., 1994. – Кн.1.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4648.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.5028.
7. Захарович А. Сучасний стан Православної церкви в Україні. – Мюнхен, 1965.
8. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. – Полтава, 1997. – Ч. I.
9. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р-4085. – Оп. 4.

Summary

In this article the attempt to investigate a functioning of State machinery of commissioners on business of the Russian Orthodox Church at the Council of Ministers of USSR realized. The analysis of quality of their cadre, the degree of material security and attitude to them from the direction of soviet and party functionaries is given. Establishing the features of status commissioners in the regional executive committees of workers.